

Kodály Zoltán verbunkos-zenei¹

A mára már terjedelmesre növekedett Kodály-irodalomban szép számban vannak írások az előadásom témájaként megjelölt tárgyról, annak egy-egy részletkérdéséről, jobbra bizonyos zeneművek ismertetésében. Ezért talán merészségnek is tűnhet fel a témaválasztásom, de az vezérelt, hogy a konferencia főszerelőjéhez, hajdan volt jó Lavotta János muzsikamester korához és zenei világához jól illeszkedjék. A verbunkoshoz kapcsolható Kodály-művek részleges számbavétele mellett szükségesnek érzem, hogy néhány elvi és történeti kérdést is tisztázzunk, segítségül hívva Kodály szavait is.

Kodály Zoltán írásainak nagy gyűjteményében, a *Visszatekintésben* egyetlen helyen találhatjuk meg Lavotta János nevét egy 1937 és 1943 között több változatban készült, eredetileg németnyelvű tanulmányban. Címe: *Népzeneánk*.² Kodály e dolgozatában – nyilván a külföldi olvasókra való tekintettel és a félreértések tisztázásának szándékával – a *Magyar népdal vagy cigányzene?* kérdésfeltevésből indul ki. A 19. századi, cigányzenekarok által is előszeretettel játszott népies műdalok mibenlétét kívánta tisztázni. A második szakasz a *Közvetlen elődök* címet viseli. Amikor az 1800-1850 közötti időszak zenéjéről írottakat kissé hosszabban idézzük, részben meg is mutatjuk a folklorista-zeneszerző viszonyulását a verbunkos emlékeihez. (Megjegyzendő: Kodály nem használja itt a verbunkos nevet.)

*Ez a stílus is városi műzene – eredetileg csak tánczene –, melyet kezdetben külföldiek és bevándoroltak komponáltak. Ez is nyomtatott művekben maradt fenn. Az 1790 táján feltűnt első „Dances Hongroises”-nak vagy egyszerűen „Hongroises”-nak, „Ungarische”-nak nevezett darabok szerzői között ilyen neveket találunk: Joseph Bengraf, Franz Tost, [stb.] Honnan vették a magyar díszeket bécsi stílusban formált és harmonizált, többnyire igencsak közepszerű darabjaikhoz? – még nem tisztázta a kutatás.*³

Néhány füzetnyi, ismeretlen szerzőjű akkori tánc (Bécsben nyomtatták – benne található Haydn Rondo all'ongarese c. darabjának forrásai) egy régebbi, primitív hangszeres hagyomány nyomait őrzi. Ez a hagyomány még élhetett az akkori cigányok körében; szórványosan, eldugott falvakban, ma is találkozhatunk vele.

E stílus kialakításán később magyarok munkálkodtak: izsépfalvi és keveházi Lavotta János (1764-1820), [és még három kevésbé jelentős név], valamint a pest-budai magyar színtársulatnak 1795-től Magyarországon

¹ A Széphalmon rendezett *Lavotta* 250 emlékkonferencián, 2014. június 27-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

² III. kötet, 373-387. Fordította Bónis Ferenc, a kötetek szerkesztője.

³ Azóta persze már többet tudunk e korszakról is, a repertoárát illetően egyebek mellett Papp Géza forrásjegyzékének és Domokos Pál Péter dallamtárának köszönhetően.

élt első hegedűse, Csermák Antal [...] és mindannyiuk között a leghíresebb, a cigány Bihari János (1764-1827).

*E zene ma már jobbára elavultnak, élettelennek hat. Csak Bihari darabjaiban lüktet még élet. [...] Tény, hogy néhány darabja régi hagyományú magyar parasztdalok rokona. Bihariban láthatjuk az egyetlen hidat, mely, ha igen keskeny is, a paraszti hagyománytól ahhoz a városi tánczenehez vezet, melyből 1830 körül kialakult a csárdás.*⁴

A fentiekből két megállapítást kell kiemelnünk. Az egyiket akár meglepőnek is tarthatjuk: *E zene* [vagyis a 18-19. század fordulójának tánczeneje, a verbunkos] *ma már jobbára elavultnak, élettelennek hat.* A másik Bihari teljesítményének kiemelése a kor jelesei közül.

Ezzel a tárgyilagos, ám kritikai irányú vélekedéssel szinte ellentétesen látszik az, ahogy a *Galántai táncok* születése kapcsán, személyes hangütéssel nyilatkozik, idézi a korabeli dicsérő mondatokat a partitúra előszavában. Az azonban, hogy a 19. század elején Bécsben megjelent magyar tánczene-füzetek egy része éppen a galántai cigányokra, mint a darabok forrására hivatkozik, és az, hogy gyermekkorának legszebb hét esztendejét éppen Galántán töltötte a zeneszerző, valószínűleg kevés inspiráció lett volna e zenék új életre keltéséhez, ha egyébként nem látott volna bennük fantáziát, zenei lehetőséget. (Még néhány gondolat erejéig visszatérünk e darabhoz.) Kodály egész magyar zenetörténeti szemléletének egyik meghatározója az élő népzenehez való viszonya, az abban szerzett tapasztalatai és élményei voltak. Ennek tükrében érthető igazán a *Régi kótvácról* címen olvasható kis jegyzet-csoport a már említett posztumusz kötetben (1993-ban jelent meg, 122-123. old.).

Csak sajnálhatjuk, hogy írott hagyományunk oly szűkszavú. Azonban nem az a helyes szempontja írott hagyományunk értékelésének, hogy mi az benne, ami ránk, ma is még eleven művészetnek hat. A kétféle hagyomány [az írott és az élő] szorosan összetartozik, egymást kölcsönösen megvilágítja, értelmezi. Az élő hagyomány megsejteti velünk, hogyan hangzott egy-egy régi kéziratban [s tegyük hozzá: akár nyomtatásban, de – mai kifejezéssel élve – mintegy „lebutítva” megjelent] vázlatosan, tökéletlenül feljegyzett dallam. A régi kéziratok jelentik, hogy ez vagy az a ma élő dallamunk már 200 éve megvolt.

Zeneirodalmat pótolni kell jól-rosszul az élő könyvtárnak. [...] A magyar zenetörténet: csupa rekonstrukció, elképzelés. Nagy fantázia kell hozzá.

Ez világos, személyes programot is jelentő beszéd. Meggyőző példa Kodály újralkotói eljárására a Hány János *Intermezzója*. Bónis Ferenc kutatásaiból tudjuk, hogy kisebb együttesre, még trió nélküli formában

⁴ Vt. III. 374-375. – Megemlíthetjük még, hogy hátrahagyott írásai, töredékei között, a Vargyas Lajos szerkesztette *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers* című kötetben még két ízben felbukkan Lavotta neve különösebb hangsúly nélkül, kortársai között, illetve ki nem fejtett irodalmi összefüggésben.

Csokonai Dorottyajának Móricz Zsigmond féle átdolgozásához készítette el Kodály a Gáti István zongoraiskolájából (1802) vett dallamot. A kottakép különbsége elárul minden lényeges dolgot a feldolgozás mi-benlétéről. Itt – és a színpadi Hány más tételeiben – a verbunkos zene a korrajz része.

Az egyszerűen, szinte csontvázként fennmaradt darabok rejtett zenei lehetőségeinek kibontása mellett, úgy vélem, eszmei indíttatást is keres-hetünk például a *Galántai táncok* háttérében. Nem Kodály szavait, ha-nem egy 19. századi kecskeméti várostörténeti kiadvány jegyzetét idé-zük.⁵ Tomori Szabó Sándor, a református kollégium tanára romantikus költőiséggel fogalmazta meg a verbunkos zenei formában, pontosabban: tempókban és karakterekben is megnyilvánuló ideológiáját.

Általában a magyarnak jelleme vagy karaktere a búskomolyság olykor föl-fölvillanó kedéllyel. Még a táncza is ilyen a magyarnak: búslássú lép-tetéssel kezd, mintha vérmezőn hunyt ősei századok mohától lepett sírja körül emlékáldozatot szentelve járna, és ekkor, t. i. a lassú lépdelés közben, nem ritkán mély fájdalommal kifejező mozdulatokat tesz, szeme akaratlanul könnyel telik vagy legalább bús komolyság terül el arczán, és nagyot sejt-ető kifejezéssel pödri bajuszát; végül földerül, és olly szapora lépteket tesz serény lába, mintha a jövő századokon röpülve át akarna futni, és azon várva várt, biztosan reménylett boldogabb időre jutni, mellyről a nagy honfi gróf Szechenyi [sic!] István nemzeti magas lelkesedéstől ihlettetve azt joslá, hogy lessz Magyarország!

Ez persze már nem a napóleoni háborúk korának katonafogó táncá-ról szól, hanem a reformkor (1844-ben vagyunk) megneemesedett nem-zeti táncáról. A pusztza zenén túl, mi másról szólna Kodály *Galántai táncok* című műve, mint éppen erről a rejtett programról? – és az életerő diadaláról.

Bónis Ferenc egyenesen történelmi jelképként mutat be egy tanulmá-nyában több verbunkos-kötődésű, vagy legalább is a tágabban ebbe a körbe sorolható dallamot. Ilyen például a Kodály által is feldolgozott, a *Cinka Panna* zenéjébe beillesztett *Rákóczi induló*, de Egressynek a ver-bunkos-nyelvben fogant *Szózat*-dallamát is. (Kodály ezt is idézte a *Zrínyi szózatában*.)

Megjegyzendő, hogy Olsvai Imre éppen e tánc-rondóban mutatott ki népzenei elemeket. A zeneszerző tehát meglelte és kiépítette a kapcsolatot.

Néhány képpel és idézettel visszapillantathatnánk a verbunkos galántai fénykorára, de a mű kellő ismertségére való tekintettel csak utalunk a gazdag forrásanyagra⁶ és a belőlük született, Kodály megálmodta szim-fonikus tánc-rondóra.

⁵ Egy amatőr verselő, Szokolay Hártó János munkája.

⁶ Ld. Magyar táncok Haydn korából. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bónis Ferenc. (Zeneműkiadó, 1959.) Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. (Zeneműkiadó) Bónis Ferenc: Ungarische Tanze aus Galánta 1803. Wien: Universal, 2010.

Visszatérünk a Háry Jánoshoz, emlékeztetve a 3. kaland egyik epizódjára. Napóleon legyőzése és a császári pár „válása” után jó friss talpalávalót játszik néhány cigányzenész. Ebbe a mulatozásba toppan be Örzse – ezért is szakad olyan furcsán félbe a páros tánc.⁷

Itt jegyezzük meg, hogy Kodály nagyra értékelte a jó cigányzenészeket, zenei előadó- és díszítőművészetüket. Hangszeres gyűjtésében sok darabnak cigányzenészek játéka volt a forrása. Tehát a maga rekonstruáló művészetében tanulhatott a dallamdíszítés cigány és falusi paraszt mestereitől.

A szóban forgó jelenetben a császárné hódolója, a bajkeverő Ebelasztin báró is elsírhatja bánatát egy 18. századi kéziratokból ismert dalocskával. Önmagában az énekelt dallam nem került volna be mai példánk közé, de a kíséret miatt itt a helye. Valódi tüzes verbunkos ellenpontozza az önsajnálát nótáját. A Kodály népdalfeldolgozások forrásgyűjteménye⁸ szerint: „Kodály egy feltehetően népzenei gyűjtésből eredő hangszeres dallamot szólaltat meg. Ennek forrása ismeretlen, de igen emlékeztet egy XVIII. század végén megjelent verbunkos dallamra: Magyar Tánc, a Hadi és más nevezetes történetek 1791-es (IV.) évfolyamából”. A zeneszerző a *Színházi nyitányban* is felhasználta motívumait.

A Háry daljáték egyik csúcspontja a 3. kaland fináléja, a Toborzó. Ezúttal csak a 2. strófa utáni közjáték zongorakivonat kottáját idézzük. Kodály eligazító jegyzete szerint a Friss-hez (a kottában Con moto) Bihar nevé alatt fennmaradt verbunkos-zenét vett kölcsön. ⁹Ez a közjáték, amint a hosszabb bevezetés sem szerepel e tétel „ősformájában” a *Magyar népzene* VI. füzetében található *Verbunk*-ban. Talán érthető és menthető, hogy e formát háttérbe szorította a zenekaros, kórusos feldolgozás, különösen látványos színpadi jelenetként.

Ittzés Mihály

7 Forrása ismeretlen. – Sajnos, gyakran kimarad az előadásból.

8 Bereczky J., Domkos M., Olsvai I., Paksa K., Szalay O.: Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai. (Budapest: Zeneműkiadó, 1984) – Ezt a dalt is gyakran kihagyják a színpadi előadásokból.

9 A Friss mint jellegzetes verbunkos tempókarakter kapcsán meg kell említenünk a Gyermek-táncok azonos című 8. darabját. az első angol kiadásban olvasható jegyzet szerint: Hungarian style in 1790.

